

Андрій Рибак,

викладач кафедри політології Національного університету "Острозька академія"

ТРАКТУВАННЯ ТА ОЦІНКА ДЕМОКРАТІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ В. ЛИПИНСЬКОГО

У статті висвітлено погляди ідеолога українського монархізму В. Липинського на питання демократії. Зокрема, з'ясовано особливості її трактування, подано критику демократичної теорії за В. Липинським, з'ясовано позиції діяча щодо можливості втілення традицій демократії в Україні.

Розбудова незалежної української держави, подальший розвиток державотворчих процесів та модернізації суспільства можливі лише за умови шанобливого ставлення до власної історії, вивчення теоретичної державотворчої спадщини видатних представників минулих поколінь. До таких, безперечно, належить В. Липинський – один з чільних представників консервативного напрямку в історії української політичної думки.

Багатий творчий доробок теоретика був предметом наукових зацікавлень багатьох вітчизняних дослідників. Серед інших слід виділити праці Ю. Вільчинського, І. Гирича, Я. Дашкевича, Л. Кондратика, П. Кралюка, І. Огородник, Є. Пизюра, М. Поповича, В. Потульницького, О. Моргуна та ін. Їх дослідження торкаються різноманітних аспектів життя і творчості В. Липинського. Аналіз та філософське переосмислення його праць зазначеними дослідниками дозволяє не лише переосмислити значний багаж ідей апологета українського монархізму, а й провести чимало паралелей з сучасністю, віднайти відповіді на виклики сьогодення. Мета нашої статті – дослідити трактування В. Липинським категорії "демократія".

Як зазначає дослідник Ю. Вільчинський, у своїх початках В. Липинський був народником і демократом, орієнтуючись на М. Драгоманова і М. Грушевського [3, 91]. Але пізніше його

погляди змінилися. Він виробив свою власну концепцію держави, яка детально регламентувала як форму правління, так і політичний режим. Деякі її елементи абсолютно заперечували демократичні традиції, проте багато аспектів були фактично тотожними ліберальним та демократичним ідеям.

Зазначимо, що єдиного розуміння демократії у політико-правових науках фактично не існувало і не існує по сьогодні. Відповідно, своє значення у це поняття вкладав і В. Липинський. Висвітлюючи питання сутності та оцінки демократії у його творчості, передусім слід обумовити такі два моменти.

По-перше, у суспільстві В. Липинський виділяв не одне, а три джерела влади, між якими можливі й певні комбінації: сила "матеріальна", або "войовники", економічна – "продуценти" та інтелектуальна, або "інтелігенти" [3, 92]. Звідси виходить, що у державотворчих процесах він бачив народ не як щось єдине ціле, а класово поділений організм. Це дуже важливий аспект, який є одним з ключових у його концепції.

Відштовхуючись від цього, В. Липинський вважав, що "вирівнювання класів, що є суттю демократії, неминуче призводить до занепаду й деградації" [3, 94]. Таким чином, він десь заперечує момент соціальної рівності, а також підкреслює важливість поділу нації на складові елементи (класи або стани) і їх роль у процесах формування влади.

По-друге, суспільну роль народних мас В. Липинський оцінював як низьку. Ключового значення у суспільно-політичних процесах він надавав еліті. Відповідно, не могло бути в його концепції багато місця для народовладдя (демократії).

По-третє, проаналізувавши його праці, ми дійшли висновку, що демократію він розглядав і її оцінював з двох позицій: 1) критики власне теорії демократії, перевіреної європейською практикою парламентаризму і 2) можливості пристосування демократичних традицій до українських реалій. Причому, обґрунтовуючи зазначені аспекти, В. Липинський під демократією в одних випадках розумів спосіб формування органів влади, в інших – соціальні відносини, які породжують певний тип еліти.

Розпочнемо з його оцінки демократичної практики взагалі.

Основний запал своєї критики він спрямував на такий аспект демократичної форми держави, як парламентаризм з однопалатною системою та загальним виборчим правом. Він вважав, що це форма правління "буржуазної демократії, яка зводиться до того, що нацією правлять різні демагоги, які доходять до влади шляхом виборів, опертих на деморалізації виборців при допомозі підкупленої преси і таких же куплених виборчих агітаторів". "Буржуазний парламентаризм, – на думку В. Липинського, – руйнує навіть висококультурні нації, а у нас він напевно довів би до панування олігархів, найнятих чужими капіталами, та чужими державами" [4, 481]. Таку форму держави він називав не інакше, як "часом правління фінансової буржуазії при посередництві інтелігентської республіканської демократії" [6, 152]. Як бачимо, у конструктивізм "демократичних виборів", в результаті яких до влади приходять найкращі представники народу, теоретик не вірив.

Ще одним моментом, який підмітив В. Липинський і вважав негативним проявом представницької демократії, є фактична відсутність юридичної відповідальності парламентарів усіх виборних органів за політичні помилки. "В демократії усі виборні не несуть персональної – своїми особами і своїм добром відповідальності за своє правління" [7, 154].

Як відомо, на противагу парламентарній республіканській традиції В. Липинський виступив апологетом монархізму. Але він пропонує, щоб одноосібна влада монарха (гетьмана) була обмежена двома законодавчими палатами. До першої обиралися б представники земель на підставі "загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального виборчого права". Друга палата складалася б з представників станових органів ("організацій працівників") селянсько-хліборобських, робітничих, та кооперативних, науки, штуки, освіти, юстиції, гігієни і народного здоров'я, публічних робіт, промислу, торгівлі і фінансів" [4, 482].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що повністю він не заперечував можливість застосування принципу виборності представницьких органів влади, що є однією з найважливіших умов демократії. Тобто В. Липинським пропонувалася своєрідна її форма, а не копіювання тоді існуючих

західних зразків. У своїй концепції оцей “ризик приходу до влади олігархів та демократів внаслідок виборів”, як писав теоретик, він намагався звести до мінімуму. За логікою викладу матеріалу В.Липинським ми також доходимо думки, що він був би категоричним противником пропорційної виборчої системи.

Цікаво, що його становий (або “класократичний”) спосіб організації представницьких органів влади відрізняється від демократичного наявністю чи відсутністю партій у цьому процесі. Як він сам писав: “Клясократія відкидає політичні партії й методу репрезентації, як це прийнято в демократіях сьогодні, на основах горизонтального поділу громадян — тобто на основі програм і партій”.

Отже, ми бачимо, що розуміння демократії в основному зводив до ототожнення її з способом формування органів державної влади, до ролі партій у житті суспільства, а не з певним невідчужуваним набором прав і свобод громадян. В такому значенні ним не сприймалася республіканська президентська чи парламентська форма правління. В. Липинський писав, що національної єдності не зможуть забезпечити “демократичні, торгуючі патріотизмом парламенти, ані оточені півнасмішкуватою байдужністю, виборні національні резидентури” [5, 506].

Завданням нашої статті не є аналіз його концепції “класократії” і монархізму, але зауважимо один момент: якщо в парламентських республіках є певні важелі впливу суспільства над партіями і президентом, то в його концепції такі важелі фактично відсутні. І якщо у пропонованій В. Липинським гетьманській державі розпочнеться рух у напрямку до авторитаризму, то народ не зможе його зупинити.

Як ми вже зазначали, ставлячись з недовірою до державотворчих можливостей народних мас, ідеолог монархізму великої ваги надавав аристократії. І тут слід зазначити, що його погляди і концепція месіанізму національної аристократії, її надпотужної свідомості є певним чином ідеалістичними. З одного боку, В. Липинський вірив у можливість виховання такої свідомої аристократії і чесності, безкомпромісності монарха, не зловживання ним владою, а з іншого

боку, вважав нереальною ситуацію, коли політичні партії теж вболівають за долю нації, і президент добре виконує свої функції.

Якщо його пропозиції формування органів влади ще десь можуть бути наближеними до демократичних зразків, принаймні ми можемо їх назвати однією з форм демократії, то пропонована спадковість гетьманської влади і заперечення корисності від виборності гетьмана не витримує критики. Очевидно, слід погодитися з дослідником І. Сікорою, що ідея "дідичного Гетьманства" чужа українській політичній традиції. Реалізація її у чистому вигляді вимагала б неприйнятнього насильства, і її ймовірно не можна було впровадити в життя за будь-якого періоду української історії [8, 129].

Під демократією В. Липинський розумів не лише спосіб формування органів влади. Коли теоретик описує методи управління суспільством (а таких він виділяє три: "охлократію", "демократію", і "класократію") то звертає увагу в основному на економічний аспект соціальних відносин [2, 79-84]. В такому значенні демократія у В. Липинського (так само як охлократія і класократія) утворюється на основі низки економічних процесів. Це як один із способів утворення національної аристократії через певні економічні відносини. "Демократія: цею методою національна аристократія твориться з невойовників і непродуцентів, або з продуцентів – невойовників. Вона повстає там, де внаслідок невпорядкованого народного господарства є обмеження поступу" [2, 85]. (Не вдаючись до детального аналізу цього аспекту, ми лише зазначимо, що він був проти такого елементу ліберальної демократії як абсолютно вільна конкуренція і невтручання держави в господарське життя суспільства).

І знову таки наголошував, що "демократична влада творить найгірший тип аристократії. Вони всю відповідальність за свої помилки при владі переносять на вибравший їх "суверенний народ". "Це хаотичний конгломерат вічно воюючих між собою конкурентів до необмеженої республіканської влади (про аристократію)" [7, 231]. Таким чином, В. Липинський також розумів під демократією тип економічних і

соціальних відносин у суспільстві, на основі якого рекрутується певний вид політичної еліти.

Будучи противником ліберальних ідей про абсолютну рівність одиниць та ідеї про перевагу індивідуальних інтересів перед загальнонаціональними, теоретик вважав, що "Першою конечною умовою панування демократії є расовий і духовний розклад пасивних мас. Тому демократія так завзято борює класові, професіональні, взагалі органічні і консервативні сполучення мас. Тому вона розпорошує ці пасивні маси на "рівні" одиниці". Як бачимо, В. Липинський не був прихильником ліберально-демократичного індивідуалізму [7, 241].

Критикуючи європейську практику застосування демократичних принципів, В. Липинський водночас основну увагу приділяв українським реаліям, які на його переконання не пристосовані до ряду інструментів демократії.

Зокрема, теоретик висловлював впевненість, що "політична деморалізація і політичний розгартіаш, які панують на Україні, пояснюються в найбільшій мірі міжкласовою демократичною мішаниною, витвореною ріжними нашими політичними партіями в їхній боротьбі за владу і за державну казну". Що всі партії мають спільну рису – прагнуть не об'єднати людей за інтересами, а демагогічними методами здобути якомога більше владних повноважень [4, 473-474].

Таким чином, покладаючи основну відповідальність за негативні політичні процеси в Україні на партії, В. Липинський був переконаний і намагався яскраво продемонструвати, що ідея партійної демократії є не властивою українцям (На нашу думку, твердження має вигляд занадто категоричним і необґрунтованим). А тому у своїй концепції пропонує організовувати не партії, а станові органи і на їх основі формувати органи влади [4, 474]. Як наслідок, теоретик пропонує не "партійну демократію", а як він сам пише: "міжкласовий компроміс".

В. Липинський вважав, що партійна система не лише продемонструвала свою неефективність, але й призвела до залежності України від "позаукраїнської чужої верховної влади" [5, 499].

Ідеолог монархізму намагався довести, що за такого вкрай низького рівня національної свідомості і політичної культури українців демократія є неможливою, бо призведе до втрати державності. “Чи в стані демократія своїми демократичними засобами “народ” національно усвідомити”? Він вважає, що за умов деконсолідованості нації демократія і відсутність твердої руки є серйозними перешкодами на шляху націотворення [5, 503-504]. Твердження В. Липинського можна перефразувати таким чином: нема чого бавитися в демократію тоді, коли зовнішні вороги тільки і чекають слушної нагоди, щоб знову прийти на Україну. А допомогти їм у цьому мають демократичні правила політичної гри і формування влади на партійній основі.

В. Липинський ставить риторичне запитання: “Що буде, коли кожна наша демократична політична партія буде в поняття нації на Україні вкладати свій зміст? І продовжує: “Ані Німці, ані Французи, ані Москалі, ані Поляки, ані жадна інша нація не усвідомлювались, не стали націями у дорозі демократичного плебісциту, демократичної, політичної і літературної агітації і демократичних установчих зборів [5, 505].

Він не вірив у спроможність парламентарної демократії в Україні також з огляду на скептичне ставлення до можливостей народних мас, про яке ми вже зазначали. В. Липинський зазначав, що національну консолідацію не може дати парламент, обраний виборцями, більшість з яких активної і позитивної національної свідомості не має [4, 481]. На нашу думку, така постановка проблеми є правильною і десь частково відображена і в сучасних реаліях.

Таким чином, теоретик пропонує спочатку сконсолідувати націю у монархічній державі, а тоді поступово переходити до європейських зразків демократичного парламентаризму.

Надзвичайно цікавим є той факт, що переконуючи у неможливості використання демократичних традицій, В. Липинський фактично описав існуючий сьогодні стан в Україні, який впливає з недоліків демократії і пов'язаний з низьким рівнем політичної свідомості громадян і безвідповідальності та відсутності національного патріотизму владних діячів.

Теоретик був переконаним, що коли є президент і парламент, але немає високої свідомості у їх діях, то починає панувати хаос, який провокує два варіанти розвитку подій: 1) коли політичні партії у їх взаємній боротьбі починають використовувати олігархічні кола, що відстоюють виключно свої інтереси, прийшовши до влади через партійні структури. "Це диктатура захованого золота, (плієтократична) влада фінансових спекулянтів при допомозі ліберальної інтелігенції"; 2) коли найпотужніша партія повністю захоплює владу у свої руки. На місце президента, як голови держави, приходить тоді диктатор, а місце різних партій посідає одна, яка накидає свій тотальний (охлократичний) устрій [2, 98].

Отже, єдиного чіткого визначення демократії за В. Липинським ми не можемо сформулювати. Якщо говорити про його трактування останньої як способу організації влади та одного з методів формування еліти, то він відкидав "партійну демократію" і пропонував "міжкласовий компроміс", побудований на принципі корпоративно-ієрархічної структури організації влади. І тут його аж ніяк не назвеш демократом. З іншого боку, проаналізувавши його праці, ми приходимо до висновку, що він "наповнював" цей "міжкласовий компроміс" тими елементами, які притаманні демократії як сукупності принципів взаємодії суспільних елементів між собою та владою (політичний режим). В такому значенні терміна "демократія" В. Липинський аж ніяк не був її противником..

У своїх працях він фактично пише про такі невід'ємні елементи сучасного демократичної держави, як "середній клас" і "громадянське суспільство", але вважає їх прикметниками не демократії, а "класократії".

Як зазначає дослідник Т. Андрусак, В. Липинський головну увагу приділяє проблемам державного будівництва, створення самостійної Української держави, але при цьому не тільки не відкидає прав і свобод людини, а навпаки – підкреслює їх значення для будівництва та розвитку держави, необхідність законодавчого закріплення і гарантованості політичної свободи для всіх громадян. Як і М. Драгоманов, В. Липинський виступає за якнайширшу децентралізацію і розвинуте місцеве самоврядування, що сприяють максимальній

реалізації прав особи і прав громади [1, 116-117].

У своїй теорії "трудової монархії" В. Липинський чітко проводить принцип рівності всіх перед законом незалежно від соціального, національного чи політичного статусу, підкреслюючи, що це не абсолютистичне, тоталітарне утворення з необмеженою владою однієї чи кількох осіб, а правова держава, де верховна гетьманська влада обмежена законом, "який стоїть над Гетьманом так само, як над всіма" [1, 117].

Очевидно, слід погодитися з Т. Андрусяком, що теорія "трудової" монархії не тільки увібрала в себе все те прогресивне, що було в попередній українській правовій думці, але й розвинула такі поняття, як "громадянство" (в нинішній термінології "громадянське суспільство"), "законність", "правопорядок" тощо.

Таким чином, погляди В. Липинського на демократію є не простими і в дечому суперечливими. Розуміючи під останньою спосіб формування органів влади на основі всезагальних виборів, він вважав її поганими проявами, які абсолютно не підходять для України. Він розумів демократію як ідеологію, що має служити людям, а не як політико-правову форму влади, самоуправління людей і т.д., зазначав політолог В. Потульніцький [6, 104]. Водночас, деякі елементи останньої пропонував у своїй "недемократичній" концепції. Описуючи сутність "класократії" та принципи взаємодії у ній влади і суспільства, змальовуючи права і обов'язки окремих громадян, В. Липинський пропонувався багато прогресивних, демократичних з точки зору сучасності ідей.

Література та джерела

1. Андрусак Т. Вплив творчості Михайла Драгоманова на формування правових поглядів В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський. Студії / За ред. Я. Пеленського. – Київ – Філадельфія, 1994 – Т.1: В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Матеріали міжнародної наукової конференції (2-6 червня 1992р.), Київ, Луцьк, Кременець. – С. 115 – 121.
2. Босий В. В'ячеслав Липинський – ідеолог української трудової монархії. – Торонто: Український науковий інститут ім. В. Липинського, 1951. – 159 с.

3. Вільчинський Ю. В'ячеслав Липинський – до української нації через українську державу // В'ячеслав Липинський. Студії / За ред. Я. Пеленського. – Київ – Філадельфія, 1994 – Т. 1: В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Матеріали міжнародної наукової конференції (2-6 червня 1992р.), Київ, Луцьк, Кременець. – С. 91 – 97.

4. Липинський В. До українських хліборобів // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали / Упор. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Б. м., 1983. – Т. 1. – С. 472-483.

5. Липинський В. Наша орієнтація // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали / Упор. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Б. м., 1983. – Т. 1. – С. 483-506.

6. Потульницький В. В'ячеслав Липинський – політолог // В'ячеслав Липинський. Студії / За ред. Я. Пеленського. – Київ – Філадельфія, 1994 – Т. 1: В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Матеріали міжнародної наукової конференції (2-6 червня 1992р.), Київ, Луцьк, Кременець. – С. 103 – 115.

7. Про ідею і організацію українського монархізму // В'ячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії / За заг. ред. Я. Пеленського. – Київ – Філадельфія, 1995. – Т. 6: Липинський В. Листи до братів хліборобів. – 471с.

8. Сікора І. Концепція "дідового гетьманату" В'ячеслава Липинського у світлі сучасного трактування легітимності політичної системи // В'ячеслав Липинський. Студії / За ред. Я. Пеленського. – Київ – Філадельфія, 1994 – Т. 1: В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Матеріали міжнародної наукової конференції (2-6 червня 1992р.), Київ, Луцьк, Кременець. – С. 129-132.